

ՀԱՅՈՑ
ՊԱՏՄԱՌՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՏՈՐ

IV

ԳԻՐԷ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՏՈՐ
IV

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

Նորագույն
ժամանակաշրջան
(1945–1991 թթ.)

ԶԱՆԳԱԿ
ՀԱՏՈՐՆԵՐԻ ԿՈՄԻՏԵ

ԵՐԵՎԱՆ 2016

Հրատարակվում է ՀՀ ԿԳՆ Գիտության պետական կոմիտեի պատվերով՝
պետական ֆինանսավորմամբ

Բազմահատորյակի խմբագրական խորհուրդ

Վ. Բ. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆ (նախագահ), Ա. Ա. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ (նախագահի տեղակալ),
Ա. Վ. ԱՂԱՍՅԱՆ, Պ. Ս. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Կ. Հ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, Ա. Ա. ԽԱՌԱՏՅԱՆ,
Հ. Մ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Վ. Ն. ՂԱԶԱԽԵՅՅԱՆ, Է. Գ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ, Հ. Ղ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ,
Ա. Ի. ՇԱՀՆԱԶԱՐՅԱՆ, Ս. Ն. ՍԱՐԻՆՅԱՆ, Ռ. Ա. ՍԱՖՐԱՍՅԱՆ, Ա. Հ. ՍԻՄՈՆՅԱՆ,
Ա. Ս. ՎԻՐԱԲՅԱՆ, Հ. Ժ. ՔՈՉԱՐՅԱՆ

Հատորի խմբագրակազմ

Հ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ (պատասխանատու խմբագիր),
Կ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ (պատասխանատու խմբագրի տեղակալ),
Ա. ՀԱԿՈԲՅԱՆ, Վ. ՂԱԶԱԽԵՅՅԱՆ, Ա. ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ,
Է. ՄԻՆԱՍՅԱՆ, Ա. ՎԻՐԱԲՅԱՆ, Հ. ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ

ՀՏԴ 94(479.25)
ԳՄԴ 63.3(5Հ)
Հ 282

Հայոց պատմություն.— Եր.: «Զանգակ» հրատ., 2016. Հ. 4: Գիրք II: Նորագույն
Հ 282 ժամանակաշրջան (1945–1991 թթ.)/խմբ. խորհուրդ՝ Վ. Բարխուդարյան և ուրիշ.:
խմբագրակազմ՝ Հ. Հարությունյան և ուրիշ.— 700 էջ + 24 էջ ներդիր:

Ներկայացվող կոլեկտիվ աշխատանքը «Հայոց պատմություն» ակադեմիական բազմահա-
տորյակի չորրորդ հատորի երկրորդ գիրքն է, որն ընդգրկում է 1945–1991 թթ.: Այն շարադրված է
արխիվային նորահայտ նյութերի, հրատարակված փաստաթղթերի ժողովածուների և առկա
գիտական գրականության համակողմանի օգտագործմամբ:

Գիրքը հասցեագրված է պատմաբաններին, քաղաքագետներին, միջազգայնագետներին,
ինչպես նաև Հայոց պատմությամբ հետաքրքրվող լայն հասարակայնությանը:

ՀՏԴ 94(479.25)
ԳՄԴ 63.3(5Հ)

ISBN 978-9939-68-541-0

© ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ, 2016 թ.
© «Զանգակ-97» ՍՊԸ, 2016 թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱԺԻՆ III

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

1945–1991 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

ԳԼՈՒԽ ՏԱՍՆԵՐԿՈՒԵՐՈՐԴ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ

(1945–1965 ԹԹ.)

1. ՍՈՑԻԱԼ–ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ	5
ա. Արդյունաբերությունը (Համընտրված Հանրապետության)	5
բ. Գյուղատնտեսությունը (Ամատունի Վերաբայան)	17
գ. Սոցիալական տեղաշարժերը (Համընտրված Հանրապետության)	29
դ. Բնակչության սոցիալական կացությունը (Համընտրված Հանրապետության)	37
2. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ–ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ (Ամատունի Վերաբայան)	53
ա. Ամբողջատիրական համակարգի հետագա ամրապնդումը	53
բ. Քաղաքական բռնաճնշումները: 1949 թ. զանգվածային աքսորը	61
գ. Անհատի պաշտամունքի հետևանքների հաղթահարումը	66
3. ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ	75
ա. Հայկական հարցի վերաբացումը միջազգային նոր պայմաններում (Ամատունի Վերաբայան, Կարեն Խաչատրյան)	75
բ. Հայրենադարձությունը (Ամատունի Վերաբայան, Կարեն Խաչատրյան)	91
գ. Ադրբեջանական հակահայ նոր խարդավանքները (Ամատունի Վերաբայան)	100
դ. Ազգային զարթոնքը (Ամատունի Վերաբայան)	107

ԳԼՈՒԽ ՏԱՍՆԵՐԵՔԵՐՈՐԴ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ 1965–1985 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

(Ամատունի Վերաբայան)

1. ՍՈՑԻԱԼ–ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ	119
ա. Արդյունաբերությունը	119
բ. Գյուղատնտեսությունը	125

2. ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ.....	129
ա. Վարչահրամայական համակարգի նոր դրսևորումները	129
բ. Այլախոհական շարժումը	136

ԳԼՈՒԽ ՏԱՍՆՉՈՐՍԵՐՈՐԴ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ 1985-1991 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ
(Ռուբեն Ազիզբեկյան)

1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ	144
ա. Վերակառուցման քաղաքականությունը և Հայաստանը	144
բ. Արցախյան շարժման սկզբնավորումը	159
գ. Հայերի ջարդերը Ադրբեջանում: Բռնագաղթ.....	167
դ. Համաժողովրդական շարժման ծավալումը	171
ե. 1988 թ. Սպիտակի երկրաշարժը և համաշխարհային հանրություն օգնությունը	179
2. ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ	185
ա. Շարժման ընդլայնումը	185
բ. Հակահայ քաղաքականության նոր դրսևորումները	192
գ. Հայաստանի անկախ պետականության վերականգնումը	204
դ. ԼՂՀ հռչակումը.....	220

ԳԼՈՒԽ ՏԱՍՆՅԻՆԳԵՐՈՐԴ

**ՀԱՅԵՐԸ ԽՍՀՄ ՄԻՈՒԹԵՆԱԿԱՆ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

1. ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ (Հովհաննես Ալեքսանյան).....	226
ա. Ռուսաստանում, Ուկրաինայում և Բելոռուսիայում	226
բ. Միջինասիական հանրապետություններում	251
գ. Մերձբալթյան հանրապետություններում և Մոլդովական ԽՍՀ-ում.....	259
դ. Ադրբեջանական և Վրացական ԽՍՀ-ներում	263
2. ՀԱՅԵՐԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՆՔՆԱՎԱՐ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐՈՒՄ ԵՎ ՎԱՐՉԱՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐՈՒՄ	279
ա. Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզ (Կարեն Խաչատրյան, Հրանտ Աբրահամյան).....	279
բ. Նախիջևանի ԻԽՍՀ (Հովհաննես Ալեքսանյան).....	288
գ. Զավախք և հարակից տարածքներ (Վահե Սարգսյան)	299

ԽՈՐՀՐԴԱՀԱՅ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ

1. Կրթութիւնը (Էդուկարդ Զոհրաբեան).....	313
2. Գիտութիւնը (Էդուկարդ Զոհրաբեան)	322
3. Պատմագիտութիւնը (Նորիկ Սարուխանյան)	340
4. Գրականութիւնը (Ազատ Եղիազարյան)	355
5. Թատրոնը (Հենրիկ Հովհաննիսյան)	376
6. Կինոարվեստը (Սվետլանա Գուլյանովա)	389
7. Երաժշտութիւնը (Գևորգ Գյոզալյան, Աննա Արևշատյան).....	404
8. Կերպարվեստը (Արարատ Աղասյան)	421
9. Ճարտարապետութիւնը (Մուրադ Հասրաթյան)	440
10. Ֆիզիկական կուլտուրան եւ սպորտը (Անահիտ Հարությունյան)	452
11. Մասնիկը (Լիլիթ Զաքարյան).....	463

ԲԱԺԻՆ IV

ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՍՓՅՈՒՌՔԸ

ՀԱՅԵՐԸ ՍՓՅՈՒՌՔՈՒՄ ԵՎ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

1. ՍՓՅՈՒՌՔԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ (Կառլեն Դալլաբեան)	481
ա. Հայուի յանդիմանաբար տեղական հասարակուիւիւններու մը:	
Հայրենիք—Սփյուռք կապերը	481
բ. Հասարակական—քաղաքական գործընթացները	486
2. ՀԱՅԵՐԸ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ԹՈՒՐԿԻԱՅՈՒՄ (Ռուբեն Մելքոնյան)	500
3. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԱՂՏՆԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՈՒՄ (Գևորգ Յազըճյան).....	522
4. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱՆԱԶՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ (Էդիկ Մինասյան)	531

ՍՓՅՈՒՌՔԱՀԱՅ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ XX ԴԱՐՈՒՄ

1. ԳՐԱԿԱՆ-ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԵՎ ԿՐԹԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԸ (Կառլեն Դալլաքյան)	543
2. ԹԱՏՐՈՆԸ (Անահիտ Չթյան)	564
3. ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ (Աննա Ասատրյան)	571
4. ԿԵՐՊԱՐՎԵՍՏԸ (Վիգեն Ղազարյան).....	577
5. ՄԱՄՈՒԼԸ (Սուրեն Սարգսյան)	584
ԱՆՎԱՆԱՑԱՆԿ	599
ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ (Համո Սուքիասյան).....	678

ԲԱԿԻՆ

ԱՐԻՍՏՈՒՆԻ ԼԱՅՆՆԵՐԸ ԵՎ ՍՓՅՈՒՐՔ

ՔՐՈՒՆԱՆՆԵՐԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍՓՅՈՒՐՔԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐԻՍՏՈՒՆ

ՆԱԳԱՆՆԵՐԸ

ՍՓՅՈՒՐՔԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐԻՍՏՈՒՆԻ ԼԱՅՆՆԵՐԸ

181 (Կառլեն Դալլաքյան)

181 (Անահիտ Չթյան)

181 (Աննա Ասատրյան)

181 (Վիգեն Ղազարյան)

181 (Սուրեն Սարգսյան)

181 (Համո Սուքիասյան)

181 (Կառլեն Դալլաքյան)

181 (Անահիտ Չթյան)